

P. CVIRKOS TARYBINIŲ APSAKYMŲ VAIKAMS MEISTRISKUMAS

J. RISKUS

TSRS Komunistų partijos XXII suvažiavimas įpareigojo tarybinius rašytojus sustiprinti literatūros auklėjamąjį vaidmenį. Tarybinė literatūra turi padėti išauklėti naują žmogų, komunizmo kūrėją, darbštų, aktyvų valstybinio ir visuomeninio gyvenimo dalyvį, visapusiškai išsilavinusį žmogų. Didžiuliai uždaviniai iškyla ir vaikų literatūrai. Tuos uždavinius tegalės atlikti gilaus idėjinio turinio ir aukšto meninio lygio literatūra.

Kad mūsų vaikų literatūra galėtų toliau sėkmingai vystytis, būtina išanalizuoti ir atskleisti geriausių tarybinių rašytojų laimėjimus šioje srityje. Tarybinėje lietuvių vaikų literatūroje ypač reikšmingi P. Cvirkos apsakymai. P. Cvirkos visa kūryba ir ypač tarybiniai apsakymai turi didžiulę visuomeninę auklėjamąją reikšmę. Jis sukūrė neužmirštamus liaudies vaikų — teigiamųjų herojų paveikslus, giliai individualizuotus charakterius, ugdančius meilę ir atsidavimą savo socialistinei Tėvynei, skiepijančius kilniausius tarybinio patriotizmo jausmus.

Siame straipsnyje norima atskleisti, kaip P. Cvirka sugebėjo vaikų apsakymuose įtaigiai ir pagaunančiai išreikšti visai tarybinei liaudžiai svarbias ir aktualias problemas, kaip, kokius būdus naudojo, kurdamas teigiamąjį herojų — vaiką.

P. Cvirka, visą laiką jautriai rūpinęsis jaunimo auklėjimu, neliko abejingas vaikų poreikiams ir sunkiais Didžiojo Tėvynės karo metais¹. Jis šiuo laikotarpiu išleido jaunimui pasakų rinkinį „Sidabrinė kulka“². Į vaikų literatūrą įėjo tokie jo apsakymai, kaip „Lakštingala“³, „Paslaptis“⁴, „Laiškas“⁵, „Mikučio vargai“⁶. Šių apsakymų tematika ir problematika buvo glaudžiai susijusi su tarybinių žmonių kova dėl savo Tėvynės laisvės.

Didžiojo Tėvynės karo metu visoje tarybinėje literatūroje ypatingai svarbią vietą užėmė tarybinio patriotizmo idėjos. Ir tai neatsitiktina.

¹ P. Cvirkos veikla Didžiojo Tėvynės karo metais plačiau yra analizuojama V. Galinio knygoje „P. Cvirkos apsakymai“, Vilnius, 1954.

² P. Cvirka, Sidabrinė kulka, Maskva, 1943, p. 48. Išspausdinta šios pasakos: Sidabrinė kulka, Kaip baudžiauninkas Stepas Fricą gydė, Kaip asilas teisėju pasidarė, Apie eželį ir jauną pačią, Zemaitis ir vokiečiai, Vokiečiai pragare, Stebuklingas šaltinis. Šis rinkinys taip pat buvo išleistas rusų kalba.

³ Pirmą kartą spausdintas „Pergalėje“ („Tėvynė šaukia“ liter. priedas), 1942, Nr. 1.

⁴ Apsakymas pirmą kartą buvo išspausdintas 1943 metais Tarybų Lietuvos priede „Pionierius“.

⁵ 1942.VI.13 rašytame laiške M. Cvirkienei rašytojas mini, kad tą dieną buvo perskaitytas per Maskvos radiją į rusų kalbą išverstas jo apsakymas „Laiškas“ (P. Cvirka, Raštai, t. 13, p. 120). Apsakymas pirmą kartą buvo išspausdintas rinkinyje „Baismės ranka“, 1942.

⁶ Pirmą kartą buvo išspausdintas „Tarybų Lietuvoje“, 1944, Nr. Nr. 87, 88, 89, 90.

Tarybinis patriotizmas stiprina žmonėse meilę socialistinei Tėvynei, mokė karštai neapkęsti liaudies priešų. Tarybinio patriotizmo idėjos ryškiausiai išskyla ir P. Cvirkos apsakymuose: „Lakštingala“, „Paslaptis“, „Laiškas“, „Mikučio vargai“.

Tas idėjas rašytojas reiškia labai įvairiai,— parodydamas kaizerinių okupantų trempiamos Lietuvos liaudies kančias ir spaudą („Mikučio vargai“), atskleidžiant hitlerininkų sukeltą karo barbariškumą ir siaubą („Laiškas“), pavaizduodamas tarybinių žmonių neapykantą okupantams ir tiems negausiems okupantų pakalikams, kurie išdavė savo gimtąjį kraštą, tarnaudami hitleriniams pavergėjams („Paslaptis“). Bet ryškiausiai tarybinio patriotizmo idėjos išreiškiamos, parodytant žūtbūtinę tarybinių žmonių kovą prieš hitlerinių pavergėjų nešamą smurtą ir vergovę („Lakštingala“).

Tėvynės meilės ir neapykantos priešui idėjas rašytojas įkūnija giliai individualizuotuose vaikų — teigiamųjų herojų — charakteriuose. Visus įvykius pavaizdavo vaiko akimis, vaiko požiūriu.

Viename subtiliausių meniniu atžvilgiu apsakymų — „Mikučio varguose“ tarybinio patriotizmo jausmai keliami, atskleidžiant kaizerinės okupacijos tikrovės ir laimingos vaikystės prieštaravimus. Šis prieštaravimas, sudaręs apsakymo pagrindinį konfliktą, įkūnytas mažo berniuko Mikučio charakteryje. Sveika, natūrali ir tauri mažojo herojaus pasaulėjauta, glaudžiai susiliejami su teigiamu rašytojo idealu, sudaro išeities tašką, iš kurio smerkiama antihumaniška kaizerinės okupacijos tikrovė.

P. Cvirka siekia atskleisti, kaip susidūrimas su kaizerinės okupacijos šurkštumu formuojasi paties vaiko charakteris, kaip sudūžta daugelis jo vaikiškų iliuzijų, kaip jis palaipsniui atsikrato naivaus gyvenimo supratimo, kaip jis vis labiau ima suvokti socialinės skriaudos esmę. Atskleidžiamas Mikučio vargus ir nelaimės, rašytojas labiausiai gilinasi į savo herojaus vidinius pergyvenimus. Šiuo atžvilgiu „Mikučio vargai“ lyg ir primintų ikitarybinius P. Cvirkos apsakymus: „Cukriniai avinėliai“, „Sautuvėlis“, iš dalies „Vaikų karas“. Bet tai tėra tik dalinis panašumas. Jei ikitarybiniuose apsakymuose, atskleidžiamas vaiko vidinį pasaulį, autorius daugiau stengėsi parodyti liaudies moralinį grožį, plačiau socialinių problemų nelietė, tai šiame apsakyme per vaiko vidinius pergyvenimus giliau atskleidžia tas nelaimės, kurias nešė kaizeriniai okupantai, sprendžia plačias politines ir socialines problemas.

Kūrinyje ir medžiaga kompoziciniu požiūriu taip tvarkoma, kad kuo giliau atskleistų pagrindinio veikėjo Mikučio pergyvenimus ir sustiprintų lyrinę nuotaiką. Autorius čia veiksmažodį vysto iš lėto, neskubėdamas, neakcentuodamas svarbesniųjų jo momentų — ekspozicijos, kulminacijos, atomazgos. Čia daugiau iškeliami ir akcentuojami tai, ką herojus pergyvena to įvykio metu. Mikučio pergyvenimai atskleidžiami atskirais reikšmingesniais jo gyvenimo momentais, parodytant ruošos darbus žiemą, arimą, kelionę į dvarą su duokle, vedant skandinti šunelį Murzą. Su kiekvienu epizodu atskleidžiamos vis naujos vaiko sielos savybės. Ir taip kuriamas gyvas, besivystantis vaiko charakteris.

Apsakymo pradžioje Mikučius yra naivus, nerūpestingas vaikas, kaip ir visi jo amžiaus vaikai. Jis neturi jokio supratimo apie okupantus. Jam net ir namų ruošos darbai, kurie užgriūna jo pečius, vokiečiams išvežus tėvą, pradžioje atrodo kaip žaidimas. Reikia ar nereikia, jis bėgo, skubėjo, „šėrė gyvulius, varė juos girdyti, vėl gainiojo į tvartą, šūkavo, grasino, kai nebuvo jokio reikalo nei šūkauti, nei grasinti“⁷. Jis pusiau nekultais įvais pakreikia gyvuliams, jam nė į galvą neateina, kad nuo to dar labiau kentės šeima. Mikučiui svarbu, kad viskas gražiai atrodytų. Tačiau

⁷ P. Cvirka, Raštai, 1949, t. 3, p. 129.

sutikti sunkumai, motinos pabarimai vaiką priverčia galvoti. Palaipsniui jis ima suprasti, kad namų ruošos ir ūkio darbai nėra žaidimas, kad nuo atlikto darbo priklausys šeimos likimas. . . Tai supratęs vaikas ima viską daryti „be garso“, neskubėdamas. Sunkius vasaros darbus jis jau atlieka su atkaklumu, kantrybe ir ištverme. Štai arimo epizodas: „Artojui nepasidavė žagrė; čia ji perdaug giliai smigo į žemę, ten šliaužė paviršiumi. Mikutis negalėjo nė srūvančio į akis prakaito nusibraukti: vos nagus pakelsi, žagrė tuoj į viršų. Kliūdamas už velėnų, klupdamas, vėl kildamas, atmušdamas kojas į akmenis, dažnai vos įžiūrėdamas pro tviskančias ašaras vagą, tačiau valdėsi, iki kraujų kramtydamas lūpą, kad balsu nepravirktų. Mikutis su įnirtimu ilgomis riekėmis raižė juodą, besišiaušančią žemę“⁸.

Mikučio pasikeitusį požiūrį į gyvenimą rodo jo kalba ir elgesys. Jis domisi, kokie bus šiemet kviečiai, apžiūri gaspadorišku žvilgsniu laukus, galvoja, ar užderės. Mikutis net sekmadieniais nebeina žaisti su vaikais, o traukia prie malūno, kur „ant nudilusių girnų akmenų, giliai įstrigusių į žemę“ susėsdavo parūkyti, grįždami iš bažnyčios seniai.

Kaimynų pasakojimai apie patiriamus vargus, apie vokiečių sušaudytus žmones ir gyvus užkastus kūdikius veikė jautrią vaiko sielą. Priesiklausius tų pasakojimų, jam atrodydavo, kad po jo kojomis juda, kilnojasi žemė, kad jis mato iš dirvos kyšančias kūdikių rankas. Tie pasakojimai, braudamiesi į jo širdį, aiškino jam gyvenime esančias neteisības, socialinę nelygybę. Vaiko akiratis palaipsniui plėtėjo. Jis pamažu pradeda suprasti, koks sudėtingas yra gyvenimas. Mikutis darosi dar atkaklesnis, ima suprasti, kad vokiečiai yra priešai, kad jų reikia neapkęsti.

Vaiko požiūrį į gyvenimą dar labiau keičia tiesioginis susidūrimas su dvaru, su jame gyvenančiais okupantais. Mikutis jiems turi nešti duokles, kurios dar labiaualina jų šeimą. Suaugusiųjų poveikyje vaikas įsisažmonina, kad duoklės yra didelė skriauda žmonėms. Jis, vaikiškai keršydamas, prispaudo okupantams šulinį. Dar akivaizdžiau okupantų neteisingumą Mikutis pajunta, kai jis dėl neteisingų okupantų įsakymų turi nužudyti savo mylimą šunelį Murzą. Vaikas viską apgalvoja ir pajunta, kaip sunkiai slegia okupantų priespauda, kaip ji nuodija visą aplinkumą. „Gyvulius ir žmones, girias ir akmenis išnaikino vokiečiai. Apžlibusius, niekam žalos nedarančius šunis, ir tuos įsakė nugalabinti arba už juos mokėti didelius pinigus. „Iš kur mokėti, iš kur paimti?“ svarstė Mikutis⁹. Taip galvoja vaikas apsakymo gale. Dabar Mikutis jau labai skiriasi nuo to nerūpestingo, naivaus vaiko, kurį sutikome pirmuose apsakymo puslapiuose. Tai sunkių gyvenimo sąlygų pirma laiko subrandinto vaiko galvosena.

Vaizduodamas savo herojaus santykį su kaizerinės okupacijos tikrove, atskleidamas jo vidinius pergyvenimus, rašytojas parodo, kaip sunkios okupacijos sąlygos laužo natūralią vaikystę, kaip duodamas nuosprendis okupantų smurtui. Tą nuosprendį autorius dar labiau sustiprina, visa apsakymo vaizdų sistema pabrėždamas, kad ta vaikystė, nors ir žiauriai trypiama, neparado savo grožio, nepakartojamo žavesio. Ji iškyla tyra, skaisči, rodydama liaudies žmogaus grožį, dar labiau išryškindama ne tik kaizerinės, bet ir hitlerinės okupacijos nežmoniškumą ir šurkštumą.

Apsakymo „Laiškas“ pagrindinis herojus jau iškyla santykyje su baisiais Didžiojo Tėvynės karo metų įvykiais. Jis vaikiškai naiviai pasakoja partizanams savo laiške apie hitlerininkų žiaurumus,— kaip jie sudegino kaimą, nužudė jo motiną, kaip jie dabar terorizuoja gyventojus.

⁸ P. C v i r k a, Raštai, 1949, t. 3, p. 134—135.

⁹ Ten pat, p. 145.

Cia kelia neapykantą priešui jau pati tikroviškai pateiktų vaizdų prasmė. Be to, nuosprendį okupantų smurtui sustiprina kontrastas tarp pavaizduoto vaiko naivumo ir jį supančios hitlerinės okupacijos tikrovės baisumo, šiurpumo. Tačiau šio apsakymo idėjinį-meninį įtaigumą menkina tai, kad autorius nesugebėjo ryškiau atskleisti herojaus charakterio, nepakankamai nuosekliai perteikė vaiko galvosena ir požiūrį į tikrovę.

Jei apsakymuose „Mikučio vargai“, „Laiškas“ kelia neapykantą priešui pavaizduotos liaudies kančios, į kurias ją įstūmė okupantų smurtas, tai „Paslapyje“ patriotinis jausmas įgyja iš esmės naują, kifonišką išraišką. Jis čia pagrįstas apsakymo herojaus, valstiečio vaiko Stepuko, pasiaukojimu, ginant tarybinio partizano gyvybę.

Naujas idėjinis sumanymas reikalavo ir naujos išraiškos, gilesnio gyvenimiškojo ir meninio motyvavimo. Lyrizmas, kuris „Mikučio varguose“ yra ne tik svarbi kompozicinė, bet ir vaizduojamojo gyvenimo vertinimo priemonė, „Paslapyje“, nors dar ir reiškiama, bet tokio didelio vaidmens nebevaidina. Atskleidžiant Stepuko charakterį, didesnę reikšmę įgauna įvykis, veiksmingas siužetas, su griežtai išlaikytais ir natūraliai išdėstytais siužetinėiais elementais. Autorius labai griežtai žiūri gyvenimiškos logikos, stengiasi likti ištikimas iš tikrovės paimtai situacijai ir charakteriui. Apsakymo kulminacija — Stepuko susidūrimas su seniūniukais (čia labiausiai akcentuojamas herojaus patriotinis poelgis) — paruošiama labai atsargiai ir rūpestingai, prieš tai išvystant pagrindinio veikėjo charakterį. Pirmoje apsakymo dalyje Stepuką, betarpiškai veikiantį, mažai tematome. Čia daugiau vaizduojami tėvai, jų santykiai su partizanu ir tų santykių sukeltas poveikis vaikui. Ir tai turi savo prasmę.

Pirmoje apsakymo dalyje, parodydamas tėvų meilę partizanui ir jų poveikį smalsiam vaikui, rašytojas giliau motyvuoja vaiko drąsumą, pasiaukojimą, ginant paslaptį. Lėtesnį veiksmo vystymąsi pirmojoje dalyje atperka lyrinis herojaus pergyvenimų traktavimas, suteikiąs visam pasakojimui didelio betarpiškumo. P. Cvirka panaudoja dar vieną naująvę sustiprinti ir palaikyti skaitytojo dėmesiu, įveddamas pirmoje dalyje epizodą apie liepsnamarę. Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad šis epizodas yra atsijęs nuo kūrinio visumos. Iš tikrųjų, nuo to nenukenčia kompozicija, o atvirkščiai — autorius sudomina skaitytoją. Siužeto pasukimas visai nelaukta kryptimi aštrina skaitytojo dėmesį. Jis yra reikalingas ir pagrindinio veikėjo charakteristikai išryškinti bei papildyti, kulminaciniam momentui paruošti. Šiuo epizodu dar labiau išryškinašamos valstiečio pastangos išgelbėti partizaną. Čia dar labiau paryškinašamas ir Stepuko charakteris. Mes matome naivų berniuką, bijantį liepsnamarės, nesiskiriantį iš kitų kaimo vaikų. Todėl dar prasmingesnis pasirodo jo drąsumas ir ištvėringumas, ginant klojimo paslaptį.

Antroje apsakymo dalyje Stepukas iškyla veiksmė, konkrečiose situacijose. Veiksma įtampa labai didelė, įvykiai greitai rieda į kulminaciją, kurioje rašytojas ypač išaukština liaudies vaiko moralinį grožį ir skaidrumą. Kai kartą jis išbėga ant ledo pačiužinėti, seniūno, vokiečių pakaliko, vaikai jį ima įžeidinėti, užgaulioti už tai, kad jo pačiužos esančios prastos, namų darbo — medinės. Vaikas, giliai užgautas, nori kuo nors pasirodyti pranašesnis už seniūno vaikus ir su tikru vaikišku naivumu išdrožia, kad jis žinąs tokią paslaptį, už kurią jam seniūniukai atiduotų „vargonėlius“, pačiužas ir visus karvelius, bet jis jos vis tiek nepasakysiąs. Apie paslaptį vaikas primena su tokiu tvirtu įsitikinimu, jog dar kartą darosi aišku, kad jis suprato tėvų siekimus.

Seniūniukai žūt būt nori paslaptį išgauti, jie jam siūlo įvairiausių gėrybių. Negalėdami Stepuko gražumu apgauti, akiplėšos pradeda jį kan-

kinti. Čia ir yra apsakymo kulminacinis momentas, natūraliai išplaukęs iš visos veiksmo eigos. Šioje vietoje autorius labiausiai akcentuoja pagrindinio apsakymo herojaus Stepuko moralinį skaidrumą ir sąmoningumą. Iš tiesų, pasirodo, kad Stepukas, nepaisant jo naivumo, lemiamu momentu yra ir pakankamai sąmoningas, ir drąsus, ir ištvermingas bei sumanus, sugebąs pakelti gana didelius išmėginimus. Jis visa galva stovi aukščiau už išpaikusius, dabitiškus ir žiaurius seniūno vaikus. Stepukas laiku sugeba pajusti, kad jis padarytų didelį nusikaltimą savo tėvams ir partizanui, jei išduotų paslaptį; jis visus gundymus ir kankinimus atlaiko, bet paslapties neišduoda. Taip P. Cvirka išsprendžia pareigos ir pasiaukojimo problemą. Toks sprendimas įtikina skaitytoją, nes jis yra paruoštas visa apsakymo vaizdų sistema.

Per visą šį subtilų, psichologiškai išjaustą pasakojimą aiškiai eina mintis, kad tas, kas sugeba pasiaukoti bendram dideliame reikalui, eina teisingu keliu, jis yra tikras patriotas. Personažų paveikslų ir siužetinės linijos vieningumas, lyrinio ir dramatinio elemento derinimas, emocinis personažų ir veiksmo nuspalvinimas — sudaro tą meninę visumą, kuri išreiškia autoriaus idėją.

Ryškesniausiai, įtaigiau tarybinis patriotizmas parodomas apsakyme „Lakštingala“, kur su dideliu meniniu ir gyvenimišku motyvavimu parvaizduotas vaiko, partizanų žvalgo, heroizmas, kovojant su hitleriniais okupantais, puikiai išreiškia tarybinio jaunimo meilę ir atsidavimą savo socialistinei Tėvynei. „Lakštingala“ skiriasi nuo „Mikučio vargų“, „Paslapties“ ir savo nuotaika. Lyrinis momentas čia beveik visai išnykęs. Apsakymas parašytas ramiu, epišku tonu, gerai perteikiančiu partizaninės kovos rūstumą. Tačiau kūrinys nėra šaltai objektyvus, o sodriai prisotintas meilės ir simpatijos tarybiniam kovotojams ir neapykantos okupantams. Autorius išreiškia savo santykį nepaprastai tiksliai vaizdų grupavimu. Čia dar stropiau, negu „Paslapyje“, žiūrima gyvenimiškos logikos, dar atsargiau paruošiama kulminacija.

Apsakymo pagrindinis herojus iškyla prieš mus pekelės beržų lapijos šešėlyje kaip paprastas kaimo „vaikėzas“, „vienplaukis, kojias nuleidęs į griovį“, nerūpestingai švilpaujās. Bet palaipsniui, situacija po situacijos atsiskleidžia prieš mus sudėtingas charakteris, aistringas savo Tėvynės patriotas. Kiekviena detalė nepaprastai tiksliai panaudojama Lakštingalos charakteriui atskleisti, jo poelgiams motyvuoti. Štai pražygiuojančio vokiečių dalinio karininkas, susidomėjęs berniuku, jį tiria — apžiūri jo švilpynę, stebisi jo sumaningumu, duoda keletą neaiškių klausimų, norėdamas paslaptį iškvosti, ar apylinkėje nėra partizanų. Bet berniukas taip puikiai moka atsakyti, kad išsklaido visas abejones, pats pasirodymas kaip naivus kvailėlis. Dėl to karininkas vaikui įsako parodyti kelią per mišką.

Kelionė teparodyta viena antra detale. Čia rašytojas sukonzentruoja visą dėmesį vaiko laikysenai kelionės metu atskleisti. Berniukas, vesdamas kareivius, nerūpestingai švilpauja, kukuoja, renka ir mėto kankorėžius, eina, liedsdamas medžių šakas, ir, atrodo, nieku kitu nesidomįs. Šios detalės yra ypač reikšmingos apsakyme, jos ne tik paryškina vaiko charakterį, atskleidžia naujus bruožus: šaltumą, gerą orientaciją, bet ir motyvuoja tolimesnę situaciją — vaiko pabėgimą pas partizanus. Lakštingala savo natūraliu elgesiu silpnina vokiečių budrumą, o ši situacija kaip tik yra reikalinga vaiko staigiam pabėgimui motyvuoti. Tam pačiam tikslui yra skirtas vokiečio pokalbis apie partizanus pirmosios apsakymo dalies pabaigoje. Kai leitenantas kelionės metu jau tiesiog paklausia, ką žmonės kalba apie partizanus, ar esą tokių šiuose miškuose, tai vaikas nė nemirktelėdamas atsako:

„— Nėra. Yra umėdžių, raudonviršių ir kelmučių“. Šis dialogas yra kaip tik labai svarbus kulminacinei situacijai motyvuoti. Vaiko naivus atsakymas dar labiau nuramina leitenantą, silpnina jo budrumą ir atidumą. O tai kaip tik ir leis vaikui pas partizanus pabėgti, partizanams vokiečius sėkmingai sunaikinti. Pagaliau pirmąją apsakymo dalį užbaigdamas pokalbiu apie partizanus, rašytojas natūraliai pereina prie partizanų vaidavimo antroje apsakymo dalyje, kuri nuo pirmosios atskirta žvaigždute.

Partizanai tevaizduojami tiek, kiek tai reikalinga Lakštingalos charakteriui atskleisti. Jie, išgirdę vaiko balsą, pamėgdžiojantį lakštingalos švilpimą, skaičiuoja: „vienas, du, trys, keturi...“ Lakštingalos giesmė partizanams aiškiausiai byloja apie priešų skaičių, jų apsiginklavimą. Dabar aiškėja tikroji Lakštingalos giesmės prasmė, ir naują didelę prasmę įgauna jo talentingas sugebėjimas pamėgdžioti paukščius.

Bet ryškiausiai vaiko poelgiai įprasminami kulminacijoje, kurioje parodoma, kaip Lakštingalos sumanumo ir atsivadavimo dėka sunaikinamas hitlerininkų būrys, nepatiriant jokių aukų:

„Kareiviams išėjus į nedidelę miško laukymę, į berniuko švilpiniavimą tartum aidas atsiliepė kitas švilpimas. Vaikas, ėjęs aikštelės kraštu, kaip pabaidytas kiškis šmurkštelėjo tankmėn. Šūvių papliūpa, sudrumstusi tylą, nuvertė nuo kojų leitenantą, nespėjusį pakelti ginklo. Jis krito į kelio dulkes. Vienas po kito krito kareiviai. Vaitojimo, komandos ir išgąščio šauksmai plaisėjo orą“¹⁰.

Lakštingalos heroizmui motyvuoti labai didelės reikšmės turi ekspozicija ir epilogas. Ekspozicijoje tiksliai nusakoma veiksmo vieta. Sužinome, kad tai buvo karo sunaikintas kaimas, su degusių krūvomis, apsvilusiais medžiais, kad tas kaimas stovėjo kryžkelėje, netoli miško. Čia tiksliais detalėmis nusakomas ir veiksmo laikas. Vos užsimezgę apsvilę vaisiai, „geltonuojančių saulėgražų ir žydinčių aguonų“ lysvės, siautėjęs „debesys peteliškių“ rodo, kad tai buvo karštos vasaros pradžia. Ekspozicijoje supažindinama su viena apsakymo veikėjų grupe — vokiečių kareiviais, kurie trumpam poilsiui sustojo šio kaimo gale. Taikliomis detalėmis parodoma jų nuotaika. Vokiečiai apsikrovę nešuliais, dulkinai, sumurusiais veidais, iš nuovargio vos pavelka kojas. Leitenanto žvilgsnis kažko ieškąs, ant kelių ištiestas žemėlapis, jis, iššokęs iš vežimėlio, dairosi į visas puses pro žiūroną — šios tikslios detalės rodo, kad jie nežino kelio. Tiksliau veiksmo vietos ir laiko nusakymu ne tik sustiprinama tikrovės iliuzija, bet kartu vokiečių nusiaubto kaimo peizažu leidžiama pajusti sąlygas, brandinusias vaiko neapykantą okupantams ir skatinusias jį apsakyme vaizduojamai kovai. Parodydamas, kad vokiečiai tiksliai nežino kelio, nesiorientuoja šioje apylinkėje, autorius motyvuoja vokiečių susidomėjimą ir pasitikėjimą vaiku, o kartu atskleidžia tas aplinkybes, kurios Lakštingalai buvo labai patogios veikti (kelias neaiškus žmonijai nebuvo).

Epiloge parodoma, kad kitą dieną sudegusio kaimo gale vėl sėdėjo berniukas, neramiai apžvelgdamas į kaimą vedančius kelius, tarsi ko laukdamas. Tokiu epilogu akcentuojama mintis, kad apsakyme pavaizduotas įvykis nėra atsitiktinis, bet yra ilgos ir nuožmios kovos su priešu epizodas. Toks epilogas sustiprina apsakymo apibendrinamąjį pobūdį ir suteikia jam didesnio kovingumo, optimizmo. Čia dar ryškiau iškyla ir Lakštingalos heroizmas. Skaitytojui aišku, kad, pražudęs vokiečių būrį, rytojaus dieną vėl be baimės sėdėti toje pačioje vietoje tegalėjo tik labai drąsus, visiškai pasišventęs kovai vaikas.

¹⁰ P. Cvirka, Raštai, 1949, t. 3, p. 218.

Cia visa apsakymo vaizdų sistema iškeliamas vaiko sąmoningumas, jo patriotizmas. P. Cvirka tarytum specialiai neakcentuoja tų broožių. Bet apie tai kalba visa kūrinio potekstė, atskiri vaizdai, detalės, ir autoriui nėra reikalo skaitytoją įtikinėti. Lakštingala sugeba visiškai pasi- aukoti ir atsiduoti kovai dėl savo Tėvynės laisvės, kas savo ruožtu su- daro vieną esmingiausių tarybinio jaunimo veiklos, jo idėjinės charakte- ristikos broožių Didžiojo Tėvynės karo metais.

Didžiojo Tėvynės karo metu P. Cvirkos vaikams skirti apsakymai pa- sižymėjo dideliu tematikos ir problematikos aktualumu, buvo persunkti kovingumo, neapykantos priešams, tikėjimo pergale jausmu. Ryškiausiai šių apsakymų kovingumas, mobilizuojantis pobūdis ir novatoriškumas pasireiškia tuo, kad čia rašytojas sukūrė pilnakraujus teigiamus herojus. Iki šiol lietuvių vaikų literatūros herojus su mažomis išimtimis buvo už- uitas piemenėlis, samdinyš arba smulkiojo valstiečio vaikas, išskylęs su paprastučiais savo vaikiškais džiaugsmiais ir rūpesčiais. Tuo tarpu P. Cvirka tarybinuose apsakymuose įvedė visai naują herojų — vaiką — aktyvų gyvenimo dalyvį, kovotoją prieš hitlerinius okupantus. Tiesa, ap- sakymo „Mikučio vargai“ pagrindinis herojus iškyla kaizerinės okupacijos sąlygomis. Bet jis savo teigiamaisiais charakterio broožais — darbštumu, iš- tvermingumu, atkaklumu, meile žmonėms, neapykanta priešams žymi naują etapą tarybiniame lietuvių vaikų apsakyme. „Paslapties“ Stepukas dideliu sumanumu ir pasiaukojimu išgelbsti tarybinį partizaną nuo piktų seniū- niukų išdavimo ir ypač „Lakštingalos“ berniukas savo atsidavimu, su- manumu ir drąsa padedąs naikinti priešus, yra tikri tarybiniai patrio- tai — teigiamieji herojai.

Sie teigiamieji herojai-vaikai savo pavyzdžio jėga, aktyviai dalyvau- dami kovoje Didžiojo Tėvynės karo metais, parodė tarybinio žmogaus grožį ir vertę, mobilizavo tarybinės liaudies jėgas kovai prieš hitlerinius siiveržėlius, įkvėpė tikėjimą galutine pergale. Šiandieną jie taip pat turi didžiulės auklėjamosios reikšmės, nes moko vaikus mylėti savo socia- listinę tėvynę, skatina dėl jos aukotis, ugdo politinį budrumą.

P. Cvirkos teigiamųjų herojų jėga reiškiasi tuo, kad jie pasižymi didele gyvenimiškąja tiesa. Tokį herojų iškėlė pati tarybinė tikrovė, įkvė- pusi vaikus dideliems žygiams ir darbams. Būdamas visuomet labai iš- tikimas gyvenimo tiesai, P. Cvirka neišgalvojo savo teigiamųjų herojų — vaikų, o juos paėmė iš tarybinės tikrovės. Tais herojais apibendrino pačius tauriausius mūsų jaunimo broožus — patriotizmą, didžiulę meilę ir atsidavimą savo socialistinei Tėvynei.

Kilnios idėjos, skatinančios ginti savo tėvynės laisvę, išreikštos me- niškai, gyvai, pagaunančiai. Apsakymų „Mikučio vargai“, „Paslaptis“, „Lakštingala“ prasmė ta pati, juos visus jungia kovos su priešu idėja. Bet kiekviename apsakyme tos idėjos išreiškiamos per individualizuotus, labai skirtingus charakterius.

* * *

P. Cvirkos apsakymams didelė įtaigumo suteikia ir tinkamas medžia- gos komponavimas. Apsakymų kompozicija nesikartojanti, tikslingai pa- jungta personažo charakteriui sukurti ir idėjai atskleisti. „Mikučio var- guose“, kur autoriui labiau rūpėjo per vaiko psichologinius išgyvenimus atskleisti okupacijos šiurkštumą, antihumaniškumą, išorinio veiksmo, intrigos momentas labai nežymus. Šiam kūriniai veiksmingumo suteikia vieninga lyrinė srovė, gyvai besivystąs vaiko charakteris. Be to, apsa- kymo vieningumą stiprina tai, kad dėmesys neblaškomas antraeiliais epi- zodais, būtiniis fonas, kaizerinės okupacijos baisumas perteikiami per pagrindinio veikėjo — vaiko Mikučio — psichologiją. Apsakyme pagrindi-

nis dėmesys sutelkiamas pagrindinio veikėjo Mikučio charakteristikai, kiti veikėjai (motina, tėvas, kaimynai, vokiečiai) tevaizduojami tiek, kiek jie padeda išryškinti pagrindinį veikėją, gamtos peizažai glausti, susiję su veikėjo išgyvenimais, jie dar labiau pabrėžia bendrą kūrinio nuotaiką. Kaip būdingą tokio peizažo pavyzdį galima nurodyti kad ir šį trumpą skurdžių valstiečio laukų aprašymą: Mikučiui einant per laukus, jo žvilgsnis sustojo ties menkučiu vasarojum. „Jo sėtas vasarojus buvo menkas, retutis, vietomis ir visai nebuvo jokio želmens, buvo tik didelės usnys lyg kadugiai. Mikutis atsiminė motinos žodžius: „Nebus duonos iš tavojo arimo, nebus...“ „Kur pažvelgsi, visur kažkokia nykuma, niekur nebuvo kaimenių, kaip anksčiau“¹¹. Šio peizažo nuotaika tiesiog liete susilieja su personažo liūdnamis pergyvenimais ir juos dar labiau išryškina, sustiprina.

Komponuojant vaizdus, apsakymuose „Lakštingala“ ir „Paslaptis“ didelį vaidmenį vaidina aštrus konfliktas. Situacijų ryškumas, gyvenimiškumas, stiprus meninis motyvavimas „Lakštingaloje“ ir „Paslapyje“ siejasi su P. Cvirkos, apsakymo meistro, labai brangia savybe — sugebėjimu gyvai plėtoti įdomiai užmegztą siužetą. Stropiai laikydamasis natūralios gyvenimiškos logikos, stengdamasis likti ištikimas iš tikrovės paimtai situacijai ir charakteriui, autorius sukuria gana gyvą, greitai besivystantį siužetą, per jį atskleidamas personažą. Siomis savybėmis tie P. Cvirkos apsakymai ypač patraukia skaitytojus vaikus. Veiksmingumo rašytojas pasiekia labai talpių detalių pagalba, glaustai ir tiksliai išdėtydamas veikėjų nuotaikas ir pergyvenimus, visą dėmesį sutelkdamas vaizduojamajam įvykiui atskleisti, pagrindinių veikėjų charakteristikai, neblaškydamas dėmesio ilgaus buities ir gamtos aprašymais, nesusijusiais su siužeto vystymu, taupiai vartodamas dialogą, tiksliai charakterizuojantį veikėjus. Toks vaizdų komponavimo būdas padėjo autoriui griežtai charakterizuoti visuomenines sąlygas, veikėjus jų pačių žodžiais, veiksmais, pačiam autoriui liekant už apsakymo rėmų. Vaikui, linkusiam į konkretų mąstymą, toks medžiagos komponavimas yra labai suprantamas ir prieinamas. Tai ir yra viena iš šių apsakymų didelio pasisekimo priežasčių.

* * *

P. Cvirkos teigiamieji herojai — vaikai yra tokie gyvi, įtikinami ir todėl, kad rašytojas vaiko vidinių pergyvenimų neatplėšia nuo konkrečių gyvenimo aplinkybių, bet pavaizduoja savo herojus sudėtingame daiktų, reiškinių, procesų pasaulyje. P. Cvirkos vaizduojami herojai iškyla glaudžiausiose santykiuose su suaugusiais, jų žygiais ir kova. „Lakštingaloje“ tarybinių žmonių kova neparodoma tik per berniuką. Nors partizanai apsakyme tevaizduojami neplačiai, bet vis dėlto iš taiklių detalių aiškiai jaučiame, kad įvykių centras yra ne Lakštingala, bet partizanai, kurie įtraukia vaiką į kovą ir jam vadovauja. Suaugusiųjų, savo tėvų poveikyje bręsta, sąmonėja, ugdomi geriausius charakterio bruožus ir apsakymo „Paslaptis“ pagrindinis herojus Stepukas. Mikučio („Mikučio vargai“) sąmonėjimo kelią taip pat nulemia jo motina ir kaimynai. Teisingas vaikų ir suaugusiųjų santykių vaizdavimas padėjo rašytojui išvengti vaikų avangardizmo, labiau įprasmino jų poelgius.

Vaizduodamas vaikų santykius su aplinkuma, rašytojas tą aplinkumą parodo taip, kaip ją jaučia vaikas, kaip jis jaučia vienu ar kitu gyvenimo momentu. Aplinkumos piešimas per vaiko psichologiją padeda trumpai ir ryškiai charakterizuoti tiek pačią aplinkumą, antrinius vei-

¹¹ P. Cvirka, Raštai, 1949, t. 3, p. 143.

kėjus, tiek ir atskleisti pagrindinio personažo nuotaiką, jo charakterį. Štai apsakyme „Lakštingala“ yra detalė, kuri parodo partizanų santykį su vaiku. Rengdamasis kovai, vienas iš partizanų savo draugui pastebi: „Neužmiršk Lakštingalos, jei kas atsitiktų. Nuo vakar dienos vargšėlė nelesė...“¹² Ši detalė parodo ne tik vaiko ištvėringumą ir atsivėrimą kovai (jis net ir alkį iškenčia), bet atskleidžia ir partizanų kai kuriuos žmogiškuosius individualinius bruožus. Iš to, kad jie, ruošdamiesi kovai, pačiu lemtingiausiu momentu prisimena berniuką, ragina jį pasirūpinti, matome partizanų jautrumą, atidumą savo kovos bendrui.

Apsakyme „Paslaptis“ tėvams ir partizanui pavaizduoti rašytojas taip pat nedaug teskiria vietas, jie taip pat charakterizuojami, stebint visus įvykius vaiko akimis, daugiausia piešiant tėvų elgesį ir pokalbius. Rašytojas, tėvų ir partizano per daug nekonkretizuodamas, vis dėlto duoda aiškų jų įvertinimą. Vaikas pastebi, kaip tėvai paslapčiomis nešioja į klijimą maistą, kaip jie su didele užuojauta kalba apie slepiamą asmenį, kaip motina rūpestingai skalbia ir lopo jo kraujuotą drabužį, atiduodama paskutinius geresnius marškinius.

Labai konkrečiomis detalėmis parodoma ir tai, kaip tėvas partizaną slėpė. Pavyzdžiui, kai vaikas, pagautas smalsumo, žūt būt nori patekti į klijimą, tai tėvas jį pagąsdina liepsnamare. Vaikui tai padarė labai gilų įspūdį. Kai jis sužinojo, kad klijime slepiamas partizanas, kad jokių liepsnamarės ten nėra, tai aiškiai pajuto, kad tas partizanas tėvui turi būti labai brangus, jei tėvas griebėsi paskutinės piemonės — gąsdinimo, norėdamas partizaną apsaugoti nuo pašalinės akies. Juk tėvelis jo niekuomet negąsdindavo.

Tėvo charakteris papildomas kai kuriomis kitomis detalėmis. Iš to, kad Stepuko tėvas sąmoningai įkalė Šyvajai į kojos gyvuonį vinį, kad inkiluose jis kažką neleistino slepia, jaučiame jo priešiskumą okupantams. Iš tėvų pokalbių susidarome teigiamą vaizdą ir apie partizaną: jis jautriai rūpinosi, kad geradariai valstiečiai nenukentėtų už jo slėpimą. Šalčių metu kviečiamas į vidų, neina. Jis, nežiūrint didelio sužeidimo, kiek pasveikęs, vėl veržiasi į kovą. Ta aplinkuma įprasmina ir herojaus-vaiko poelgius.

„Mikučio varguose“ iš kelių detalių išauga šviesus kaimo moters, vaiko motinos, paveikslas. Ji teparodyta vienu antru bruožu, ir vis dėlto jaučiamas šios ligų ir nelaimių suvargintos moteriškės paveikslas, jaučiami jos šilti santykiai su sūnumi, jos poveikis sūnui.

Per vaiko požiūrį atskleidžiami ir priešai. Jei liaudies žmonės autorius vaizduoja su meile, įvairiais būdais stengiasi pabrėžti jų teigiamuosius charakterio bruožus, tai priešus bei jų pakalikus stengiasi visaip suniekinti. To rašytojas pasiekia taikliu epitetu, dialogu ar detale. Apsakyme „Lakštingala“ vaizduojamas vokiečių karininkas grubus ir šiurkštus, berniuką Lakštingalą jis vadina driskium, grasina nusuksiąs jam galvą. Karininko veidas rūstus, nemalonus.

„Mikučio varguose“ vokiečių charakterizuojamas tik vienu sakiniu. Autorius, pasinaudodamas taikliu palyginimu, primena, kad jis vaikui buvo panašus į didelį tupintį katiną. Čia panaudojamas vaikui gerai pažįstamas įvaizdis sukelia naują įspūdį, ugdo pasibiaurėjimą godžiu vokiečiu. Visus kitus vokiečių bruožus — grobikiškumą, žiaurumą, rajumą — vaikas sužino iš apsakyme pateikiamų įvykių.

„Paslapyje“ vokiečių pakalikas seniūnas apibūdinamas moteriškės lūpomis. Išleisdama sūnų čiužinėti, ji perspėja: „Eik, tik vienas sau čiužinėk. Kad nesusidėtum man su seniūno vaikais: žinai, koki tai

¹² P. Cvirka, Raštai, 1949, t. 3, p. 218.

šašai. Ir jų tėvas toks — už kapeiką žmogų parduotų!“¹³ Ši detalė ne tik parodo paprastos, kuklios moteriškos neapykantą okupantų pakaliko šeimai, bet kartu duoda ryškią priešo charakteristiką. Seniūniukų įžulumas, grubumas parodomas per jų veiksmus, poelgius, dialogus. Štai viena detalė apibūdinami vyresniojo seniūniuko judesiai taip tiksliai, kad mes jį pamatome tarsi gyvą. „Pruncė atsistojo, nuleido į kišenę ranką, pasiėmė iš ten žirnių saują, sužėrė ją sau į burną, valgo ir žiūri į Stepuką, valgo ir žiūri. Abu jo broliai čia pat“¹⁴. Vienas antras taiklus bruožas — ir mes ryškiausiai pamatome prieš save grėsmingai nusiteikusį neklaužadą.

Sugebėjimas taupiomis detalėmis piešti herojų gaubiančią aplinkumą padėjo rašytojui trumpame apsakyme sukaupti didelį turinį, įvesti daug pažintinės medžiagos. Iš tiesų, apsakymuose iškyla ne tik žmonių tarpusavio santykiai, bet ir okupacijos metu liaudies buitis, jos socialinė padėtis, jos pažiūros, jos karšta neapykanta okupantams. Visa tai padeda dar giliau motyvuoti herojų-vaikų sąmoningumą, jų glaudų sutapimą su suaugusiųjų gyvenimu, darbu ir kova.

Sukurti įtikinamą, įtaigų teigiamąjį herojų padėjo ir tai, kad P. Cvirka gerai pažino vaiko psichologiją, sugebėjo į pasaulį pažvelgti vaiko akimis, piešti gyvą vaiko charakterį, duoti gilią jo psichologinę analizę. P. Cvirkos teigiamųjų herojų-vaikų poelgius stipriai sąlygoja amžiaus ypatumai. Kokius žygius atliktų Lakštingala ar Stepukas, bet tie žygiai niekuomet neviršija vaiko jėgų, jie yra motyvuoti. Rašytojas niekur neperžengia kaimo vaiko dvasinio akiračio, jo neidealizuoja, subtiliai pavaizduoja vaikiškus džiaugsmus ir rūpesčius. Daug vaikiškų rūpesčių turi Stepukas („Paslaptis“). Jis guodžiasi ir ramina, kad seniūniukai jo nesiima į mišką, eidami statyti zuikiams kilpų, kad nesiveža į salą rūkyti vyšniapių iš šlyninės pypkės. Jis bijo liepsnamarės.

P. Cvirka pastabiai vaizduoja vaikų polinkį pamėgdžioti suaugusius, kartu parodydamas, kaip jie dėl menkos gyvenimo patirties ne visuomet sugeba įprasminti suaugusiųjų veiksmus. Mikutis, pamėgdžiodamas suaugusius, „vyriškai“ raitas joja prie kūdros girdyti arklio, nors nuo kūtės iki kūdros tebuvo vos keli žingsniai. Mikutis mato, kaip suaugusieji nešioja laikrodžius, tai ir jis, eidamas į suaugusiųjų draugiją, savo vyriškumui įrodyti segasi didelį tėvo laikrodį ir grandinėle išveria per liemenės sągą. Teisingai pavaizduoti vaikiški rūpesčiai ir išgyvenimai praturtina jų charakterius, suteikia jiems didesnio spalvingumo, įvairiapusiškumo ir įtikinamumo.

P. Cvirkos teigiamųjų herojų psichologinę analizę ypač sustiprina ir tai, kad rašytojas savo veikėjų vidinius pergyvenimus sugeba vaizduoti labai konkrečiai. Konkrečių, gerai valdomų detalių pagalba autorius tiesiai įveda skaitytoją į herojų pergyvenimus, akivaizdžiai, iš jų veiksmų, poelgių duodamas pajusti jų vidinį grožį, moralinį skaidrumą, jų vargus ir nelaimes.

Pavyzdžiui, apsakyme „Lakštingala“ pagrindinio veikėjo Lakštingalos vidiniai išgyvenimai beveik ištiesai perteikiami konkrečiomis detalėmis. Lakštingala pristatomas skaitytojui konkrečioje situacijoje. „Su žalsvu drabužiu, vienplaukis, kojas nuleidęs į griovį, veik nepastebimas, įrėmęs krūtinėn medgalį, jis kažką drožinėjo“¹⁵. Vokiečių leitenanto pakalbin-tas, jis pasižiūrėjo „žydriomis, linksmomis akimis“¹⁶. Rašytojas vaiko

¹³ P. Cvirka, Raštai, 1949, t. 3, p. 203.

¹⁴ Ten pat, p. 206.

¹⁵ Ten pat, p. 215.

¹⁶ Ten pat, p. 215.

išorėje, kaip matome, pabrėžia vieną detalę, leidžiančią įžvelgti į jo sielą: žydrias, linksmas akis. Daugiau niekur išorinio portreto nebeduodama.

Toliau, veiksmo eigoje, pokalbyje su vokiečių leitenantu, sužinome, kad vaikas yra sumanus, valingas, jis puikiai moka apsimesti, suvaidinti kvailėlį. Sios vaiko charakterio savybės dar labiau pagilinamos sekančioje situacijoje, parodančioje, kaip vaikas veda vokiečius per mišką. P. Cvirka neanalizuoja, kas šiuo sudėtingu momentu vyksta vaiko viduje, o tik tiksliai aprašo vaiko elgesį ir judesius: „Būrys pajudėjo. Priešais, tuojau už virtuvės vežimaitčio, greta leitenanto, nesiliaudamas nė valandėlei švilpti lakštingala ir kukuoti, žingsniavo berniukas. Mostikuodamas rankomis, liedsamas jomis pakelės medžių šakas, rinkdamas kankorėžius ir paskum spirdamas juos, vaikas, atrodė, buvo užimtas pats savimi“¹⁷. Iš tiksliai atkurtų vaiko judesių, jo poelgių, iš jo tariamo nerūpestingumo mes aiškiai jaučiame visą psichologinio momento aštrumą, vaiko valingumą, išstvermingumą. Iš to, kad vaikas, partizanams davus ženklą, „kaip pabaidytas kiškis šmurkštelėjo tankmėn“, sprendžiame apie jo vikrumą, gerą orientaciją, nes jis ėjo „aikštelės kraštu“¹⁸. Epilogė pakartojama ta pati situacija, kurioje Lakštingala pristatomas skaitytojui: „Kitą dieną sudegusio kaimo gale, ties kryžkele, savo įprastoje vietoje, ant griovio kranto sėdėjo kokių trylikos metų berniukas ir kažką drožinėjo, protarpiais apžvalgydamas į kaimą vedančius kelius, tarsi ko laukdamas“¹⁹. Šia situacija dar labiau pagilinamas vaiko charakteris, akcentuojamas jo heroizmas. Meistriškai valdoma detalė padeda rašytojui sukurti ryškų, vaikui skaitytojui lengvai suvokiamą pagrindinio apsakymo veikėjo paveikslą.

Pateikdamas vidinę savo herojų-vaikų būseną, rašytojas siekia didžiausio daiktiškumo, aiškumo, ryškumo. Veikėjo vidinė būsena perteikiama gestu, mimika, veido išraiška. Štai kaip konkrečiai parodoma Mikučio („Mikučio vargai“) laikysena, kerpant suaugusiems plaukus. „Pasisodinęs kurį ant girnų akmens, vaikas rūpestingai čekšėjo žirkklėmis, kartais atsitraukdamas porą žingsnių pažvelgti, kaip iš tolo atrodo galva, tai vėl prieidamas, ir vis murkavo po kerpamojo ausimis lyg katinėlis“²⁰. Ta viena detalė, kad vaikas kartais atsitraukdavo porą žingsnių pažvelgti, kaip iš tolo atrodo kerpama galva, rodo vaiko rūpestingumą, pastangas kuo geriau atlikti tą darbą. Prislėgta Mikučio nuotaika nusakoma vaiko eiseną: „Mikutis žingsniavo sunkiu darbininko žingsniu“²¹. Lakštingalos vidinio pasaulio giedrumas perteikiamas per jo žvilgsnį — vaikas pažiūrėjo „žydriomis, linksmomis akimis“. Dažnai vaiko vidinė būseną ryškėja iš taikliai sukurto dialogo. Kai seniūnikai Stepuką ima užgaulioti ir niekinti („Paslaptis“), jis, norėdamas parodyti savo pranašumą, vaikišku naivumu atsikerta: „Dėlto aš žinau vieną diktą... kas mūsų klojime yra, o jūs nežinot, ot! Kad pasakyčiau, atiduotumėt man vargonėlius, pačiūžas ir visus karvelius, ot. O aš nesakysiu!“²² Sakinio intonacija, nenuoseklus, kapotas minties reiškimas ir tas „ot“ sakinio gale ryškiausiai pateikia sujaudinto vaiko būseną. Arba štai kaip taikliai parodomas seniūniuko įžūlumas trumpa, jo pasakyta fraze:

„ — Apsiraišiojęs apivaromis kojas lyg elgeta! — metė Stepukui pro šalį pračiuoždamas mažasis seniūniukas“²³.

¹⁷ P. Cvirka, Raštai, 1949, t. 3, p. 216.

¹⁸ Ten pat, p. 218.

¹⁹ Ten pat, p. 219.

²⁰ Ten pat, p. 139.

²¹ Ten pat, p. 143.

²² Ten pat, p. 205.

²³ Ten pat, p. 204.

Labai konkrečiai perteikiamas veikėjų-vaikų vidinis pasaulis ir autorinė kalba, tačiau perteikiančia vaiko kalbos ypatybes. Štai autorius parodo, kaip Mikutis išsiaiškina sudėtingą mirties sąvoką. „Anksčiau vaikas galvodavo, kad su Murza juodu niekuomet nesiskirs, bus amžinai, kaip jų senelis, kaip upė ir liepa ten toli, laukų pakrašty. Paskum iki tol nesuprantama mirtis, išnykimas vieną po kito ėmė atimdinėti iš Mikučio žmones, gyvulius ir brangius daiktus“²⁴. Pradžioje vaikas visai nesupranta, kas tai yra mirtis, jam atrodo, kad gyvens amžinai. Vėliau, stebėdamas tikrovės reiškinius ir daiktus, vaikas ima palaipsniui suprasti, kad nieko amžino nėra. Tai išsiaiškina jis labai daiktiškai, konkrečiais pavyzdžiais: senelis buvo, dabar nebėra, liepa buvo, dabar ją nukirto, netgi ir akmenų prie upės jau nėra, išnyko tėtis. Sitaip samprotaudamas, vaikas išsiaiškina mirties sąvoką. P. Cvirka įsijaučia į vaiko minčių pasaulį, į daiktus sugeba pažvelgti vaiko akimis, todėl taip betarpiškai mes pajuntame ir sudėtingus vaiko išgyvenimus.

Atskleidžiant teigiamojo herojaus vidinio pasaulio grožį, jo taurumą, motyvuojant sudėtingus poelgius bei išgyvenimus, P. Cvirkos apsakymuose didelį vaidmenį vaidina aiškiai išreikštas paties autoriaus santykis su vaizduojamuoju herojumi. Tas santykis reiškiamas labai įvairiai, bet ypač didelį vaidmenį vaidina humoras ir lyrizmas.

Vaikai, aistringai verždamiesi į suaugusiųjų pasaulį, norėdami greičiau užaugti, būti tokie, kaip jų vyresnieji draugai, broliai, tėvai, norėdami įprasminti jų darbus ir žygius, ima suaugusius pamėgdžioti, ne visuomet gerai suprasdami suaugusiųjų poelgių prasmę. Tie vaikų pamėgdžiojimai savaime turi šiek tiek humoro, bet juose slypi gili didelė prasmė, padedanti vaikui greičiau vystytis, pažinti supantį pasaulį. Dėl to suaugusieji tokius vaikų „pamėgdžiojimus“ visuomet lydi su šiltu, priitariančiu šypsniu. P. Cvirka, karštai mylėdamas vaikus, rūpindamasis jų teisingu ugdymu ir auklėjimu, taip pat didelį dėmesį paskyrė tiems vaikų poelgiams. Kadangi rašytojas gerai suprato tų poelgių prasmę, jų dėningumą, tai jis iš vaikų nesijuokia, tuos vaikų „pamėgdžiojimus“ vaizduoja su dideliu pedagoginiu taktu ir šiluma. Tik prisiminkime, su kokia šiluma yra atskleistos Mikučio pastangos, vaizduojant suaugusį vyrą, kaip šiltai yra perteikti Stepuko išgyvenimai, norint pasirodyti pranašesniu už seniūniukus.

Humoras P. Cvirkos apsakymuose vaidina labai didelį vaidmenį. Jis suteikia visam pasakojimui šilumos, betarpiškumo, juo labiau pabrėžiamas teigiamojo herojaus vidinio pasaulio grožis. „Mikučio varguose“ jis labiau sustiprina nuosprendį okupantų smurtui, įstūmusiam vaikus į vargus ir nelaimes. Tas nuosprendis išauga iš kontrasto tarp vaiko naivumo ir jį supančios okupacijos meto tikrovės žiaurumo. „Paslaptyje“ humoru pabrėžiant Stepuko naivumą, kartu labiau išryškinamas seniūniukų žiaurumas. Humoro daugiau tose vietose, kur autorius vaizduoja vaiko vargus, nelaimes, sudėtingus išgyvenimus. Šiais atvejais humoras, įnešdamas naujų spalvų, giedrumo, padeda išvengti monotonijos, sentimentalumo.

P. Cvirkos kūrybą persunkia, suprasmina ir suteikia jai didelio patrauklumo lyrizmas, emocinė potekstė. Lyrinis P. Cvirkos kūrybos atspalvis pasireiškia gana plačiai. Nuoširdaus lyrizmo apstu visuose apsakymuose, ypač vaikų žaidimų ir darbų vaizduose, užuojautos sunkių gyvenimo sąlygų varginamam vaikui išreiškime. Lyrizmo reikšmė P. Cvirkos apsakymuose vaikams yra labai didelė. Lyrizmu akcentuojami liaudies vaikų teigiamieji moraliniai bruožai, lyrizmas sulydo kūrinio vaiz-

²⁴ P. Cvirka, Raštai, 1949, t. 3. p. 142.

dus į vieną visumą, padeda pasiekti autoriui didesnę betarpiškumą, sukurti stiprią sugestyvią nuotaiką.

Kaip, kokiomis priemonėmis rašytojas pasiekia lyrizmą? Ikitarybiniuose apsakymuose „Cukriniai avinėliai“, „Sautuvėlis“ lyrinę nuotaiką kelia apčiuopiamai išskylanti rašytojo asmenybė, autobiografinis momentas. Štai kaip autoriaus išsakyti jausmai sustiprina įspūdį „Cukriniuose avinėliuose“: „Ak, vaikai, vaikai. Juk ir mudviejų su Simuku kūdikystės dienos buvo tokios pat pilnos džiaugsmo ir keistų nuotykių, ir mes apverkėm karštomis ašaromis kiekvieną nepasisekimą ir nuoskaudą. Ir nuo mūsų juoko plyšo giria, laukas, kai mes buvom laimingi pabaidę kiškį, atradę pirmąją išsirpusią uogą...“²⁵

Be to, autorius vaikystės pasaulį vaizduoja su dideliu susižavėjimu, meile, sukuria tokią stiprią poetišką nuotaiką, kad visi vaikų pergyvenimai išskyla teigiamiausioje šviesoje.

„Mikučio varguose“ lyrinę nuotaiką kelia pavaizduoti Mikučio vargai ir nelaimės. Lyrinę nuotaiką autorius ypač pasiekia, atitinkamai komponuodamas vaizdus, pabrėždamas jaudinančius siužeto momentus ir situacijas. Apsakymo pradžioje autorius visaip iškelia ir pabrėžia Mikučio naivumą, vaikiškumą, silpną gyvenimo patirtį, todėl dar ryškiau jaučiamas darbų sunkumas, kuris prislegia vaiko pečius. Be to, rašytojas labai konkrečiai vaizduoja, kaip tie darbai alina vaiką. Emocinę nuotaiką nuolat stiprina teigiamųjų vaiko bruožų akcentavimas.

P. Cvirkos apsakymams daug lyrizmo suteikia peizažas, kuris su veikėjų išgyvenimais beveik visuomet jungiamas paralelės, sugretinimo būdu. Šviesūs poetiški vaizdai „Cukriniuose avinėliuose“ dar labiau paryškina vaikų džiaugsmingą nuotaiką, optimizmą. Siurpus nakties žiemos vaizdas „Mikučio varguose“ dar labiau akcentuoja ir taip jau didelę vaiko nelaimę, netekus tėvo. Gamtos fonu rūstumas „Lakštingaloje“ geriau padeda suprasti rūsčią, nevaikišką pagrindinio apsakymo herojaus Lakštingalos neapykantą fašistams, nuniokojusiems jo gimtąjį kaimą.

Lyrinę P. Cvirkos apsakymų nuotaiką stiprina ir atitinkamas pasakojimo būdas. Būdingiausia P. Cvirkos kalbos ypatybė, suteikianti jo apsakymams didelio įtaigumo, yra pasakojimo paprastumas, konkretumas, emocionalumas, intonacijų įvairumas. Rašytojas dažnai apie savo veikėjus pasakoja taip intymiai, lyg pats būtų jų tarpe. Kalbant apie teigiamuosius herojus, autoriaus žodis persunktas lyrinės šilumos. Atitinkamą nuotaiką kuria sakinio struktūra. Pasakojimui intymumo suteikia ir įvairios figūros — klausimai, sušukimai, nutylėjimai. Pasakojimo emocingumą sustiprina ir vykusiai panaudoti liaudiški posakiai. Kai kurios vaizdingumo priemonės — vaizdingieji veiksmažodžiai, epitetai, palyginimai, propopėjos tarnauja ir emociniam apsakymų nuspalvinimui.

Vaizdingumo rašytojas pirmiausia pasiekia, tiksliai pavartodamas gyvosios kalbos liaudies žodį. Jo vartojami tropai kuriami dažniausiai liaudies stilstikos pagrindu.

* * *

Vienas reikšmingiausių nagrinėtų P. Cvirkos apsakymų bruožų — jų tematikos ir problematikos aktualumas, glaudūs ryšiai su visos tarybinės liaudies kova dėl savo Tėvynės laisvės.

Ir svarbiausia, kad P. Cvirka savo apsakymuose sukūrė giliai individualizuotus vaikų-teigiamųjų herojų paveikslus, pavaizdavo vaikus, aktyviai dalyvaujančius suaugusiųjų kovoje. Vaikų vaizdavimas plačiam tarybinio gyvenimo fone buvo svarbus to meto visos tarybinės vaikų

²⁵ P. Cvirka, Raštai, 1949, t. 3, p. 9.

literatūros požymis, kėlęs mūsų jaunosios kartos atsakingumo jausmus, skatinęs įsijungti į aktyvią kovą su Tėvynės pavergėjais. Pakiliai vaizduodamas liaudies vaikų aktyvų dalyvavimą kovoje su hitleriniais okupantais, P. Cvirka išreiškė pagrindines Didžiojo Tėvynės karo metų nuotaikas, išskėlė tarybinio patriotizmo, tarybinės liaudies vienybės, kovojant su priešais, idėją. Vaiko vaizdavimo platesniame tarybinio gyvenimo fone tradicijos, ryškiai pasireiškusios P. Cvirkos apsakymuose, buvo vystomos ir pokario meto tarybinėje lietuvių vaikų literatūroje.

Didžiojo Tėvynės karo metų apsakymuose ryškiai iškilo ir esminės P. Cvirkos talento ypatybės — vaizdingumas, emociingumas, geras vaiko psichologijos pažinimas, sugebėjimas į pasaulį pažvelgti vaiko akimis, piešti gyvą vaiko charakterį, duoti gilią, konkrečią jo psichologijos analizę. Remdamasis konkrečia tikrovės medžiaga, rašytojas sukūrė išbaigtus ir pilnaverčius meninius kūrinius, turinčius didžiulę pažintinę ir auklėjamąją reikšmę, padėjo stiprų pagrindą tarybiniam lietuvių vaikų apsakymui.

Vilniaus Valstybinis pedagoginis institutas
Lietuvių ir užsienio literatūros katedra

Iteikta
1961 m. gruodžio mėn.

МАСТЕРСТВО СОВЕТСКИХ ДЕТСКИХ РАССКАЗОВ П. ЦВИРКИ

И. РИШКУС

Резюме

Тематика и проблематика рассказов П. Цwirки «Соловей», «Тайна», «Письмо», «Горести Микутиса» тесно связаны с борьбой советского народа за свободу своей Родины. В них ярко проявляются идеи советского патриотизма.

Эти идеи писатель выражал по-разному: показывая гнет и страдания угнетаемого кайзеровскими оккупантами литовского народа («Горести Микутиса»), раскрывая варварство и ужасы навязанной гитлеровцами войны («Письмо»), рисуя ненависть советских людей к оккупантам и к тем немногочисленным их прислужникам, которые предали свою родную страну, поступив на службу к гитлеровским поработителям («Тайна»). Но наиболее ярко выражены идеи советского патриотизма при показе ожесточенной борьбы советского народа против гитлеровских захватчиков («Соловей»).

Идеи советского патриотизма писатель выражает в глубоко индивидуализированных образах положительных героев-детей. П. Цwirка в советской литовской детской литературе выдвигает нового героя — мальчика, сознательного патриота, принимающего активное участие в борьбе взрослых за свободу Родины. Герои П. Цwirки в корне отличаются от героя классической литовской детской литературы — забитого пастушонка или сына мелкого крестьянина с его бесхитростными детскими радостями и заботами.

Детские герои рассказов П. Цwirки «Горести Микутиса», «Тайна», «Соловей» отличаются характерным для советского человека чувством патриотизма и высокими моральными качествами; в советской литовской детской литературе они являются первыми положительными героями нового типа.

При отборе жизненного материала П. Цwirка прежде всего стремился к правде, естественности и вместе с тем старался создать инте-

ресную, увлекательную композицию. Композиция его произведений целиком направлена на раскрытие характера и выявление идеи. В одних рассказах («Соловей», «Тайна») мы находим яркие и жизненные ситуации, живо развертывающийся сюжет. Действенность сюжета достигается писателем при помощи емких деталей, посредством сжатой и точной передачи настроений и переживаний; внимание читателей не рассеивается при этом длинными описаниями быта и природы; экономно используется диалог. Другие рассказы производят сильное впечатление благодаря их внутреннему лиризму («Горести Микутиса»).

Эмоциональную силу рассказам придает и мастерство психологического анализа, которое в значительной мере обусловливается тем, что писатель не отрывает внутренних переживаний ребенка от конкретных жизненных условий, но показывает своего героя в мире, целиком заполненном предметами и явлениями, в тесной взаимосвязи с поступками и борьбой взрослых. П. Цвирка так изображает окружающую среду, как ее воспринимает его детский герой, и тем самым убедительно мотивирует поступки героя.

Психологический анализ очень конкретный. В рассказе «Соловей» внутренние переживания главного героя — Соловья — почти целиком переданы при помощи конкретных деталей, жеста, мимики, выражения лица. Часто внутреннее состояние ребенка выявляется и посредством удачно созданного диалога. Очень конкретно передается внутренний мир героев-детей и в авторских отступлениях с сохранением, однако, особенностей детского языка.

Художественную образность рассказам П. Цвирки придает и ясно осязаемое отношение самого автора к изображаемому им герою. Это отношение выражается различно, но особенно большую роль здесь играют юмор и лиризм.

Юмор писателя в этих рассказах чаще всего бывает добродушным. При помощи юмора автор проявляет свою чуткость по отношению к положительным героям-детям и вместе с тем подчеркивает их наивность и ребячливость. Кроме того, внося новые краски и создавая светлое настроение, юмор позволяет избежать монотонности и сентиментальности. Лиризм помогает сильнее подчеркнуть положительные моральные качества детей, способствует достижению большей непосредственности, созданию настроения. Много лиризма придает рассказу и пейзаж.

Характернейшей особенностью языка П. Цвирки, придающей большую образность его рассказам, является его простота, конкретность, эмоциональность, разнообразие авторских интонаций.

Упомянутые рассказы П. Цвирки сыграли значительную роль в развитии и утверждении социалистического реализма в литовской детской литературе. Традиции изображения ребенка на широком фоне жизни и борьбы взрослых, ярко проявившиеся в рассказах П. Цвирки, были продолжены советской литовской детской литературой уже в послевоенные годы.
